

UDK: 929 Atlagić, Mehmed-paša
94(497.5 Dalmacija)“1684/1701“(093)
Primljeno: 20. 4. 2016.
Prihvaćeno: 10. 11. 2016.
Izvorni znanstveni rad

Junak ili izdajnik: sudbina Mehmed-paše Atlagića, posljednjega osmanskoga branitelja Knina i mletačkog zarobljenika

Fazileta Hafizović
Orijentalni institut Univerziteta u Sarajevu
Zmaja od Bosne 8 B
71000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina
E-adresa: faziletahafizovic@gmail.com

U vrlo burnome periodu kraja 17. stoljeća, koji je predstavljao početak pada Osmanske Države i u kojemu je ona izgubila veliki dio svojih posjeda u Europi, došlo je do velikih sukoba koji su okončani mirovnim ugovorom potpisanim između Osmanske Države, Austrije i Mletačke Republike 1699. godine u Sremskim Karlovcima. Nakon potpisanoga mira izvršeno je i razgraničenje, a rezultat toga razgraničenja na zapadnoj i jugozapadnoj strani Bosanskoga ejaleta jest i osmanski popis iz 1701. godine, teritorija koji su Mlečani bili okupirali, ali su ga, prema spomenutom Ugovoru, morali vratiti Osmanlijama. Popis, o kojem će biti više riječi u samom tekstu, daje izuzetno važne podatke između kojih su i zabilješke o brojnim zarobljenicima s osmanske strane, koji su najčešće završavali kao veslači na mletačkim galijama. Jedan od najvažnijih dužnosnika osmanske vlasti u to doba, Mehmed-paša Atlagić, bio je i najvažniji mletački zarobljenik sve do svoje smrti. O njegovoj sudbini postoje različite, uglavnom netočne, verzije, a dokumenti koji se ovdje donose bacaju više svjetla na nju.

Ključne riječi: Osmanska Država, Morejski rat, osmanski popis iz 1701. godine, šikajet-defter, zarobljenici kao mletački galioti, Mehmed-paša Atlagić

Periodi u kojima je trajao Bečki odnosno Morejski rat bili su veoma burni na skoro cijelome teritoriju Bosanskoga ejaleta. Burne su bile i godine prije toga rata, to jest period Kandijskoga rata. Zapravo, porazom Osmanlija pod Siskom 1593.

godine već je bilo započelo stoljeće u kojemu nije bilo mira niti u unutrašnjosti, a kamoli na graničnim predjelima Osmanskoga Carstva prema Habsburzima i Mletačkoj Republici. Poznato je da su ti ratovi završeni teškim porazima Osmanlija: Osmanska Država izgubila je sve teritorije sjeverno od Save, a u Dalmaciji brojne važne utvrde. Pregovori Osmanlija s članicama Lige o završetku rata počeli su 1698. godine, a službeno su okončani Mirom u Sremskim Karlovcima, potpisanim 1699. godine. Pregovori su rezultirali nizom dokumenata: Ugovor o miru s Austrijom, zatim Ugovor o granicama s Austrijom; Ugovor o miru s Mletačkom Republikom i Ugovor o granicama sa Mletačkom Republikom te ugovori o miru sa ostalim članicama Lige. Sultan je ugovor s Mletačkom republikom ratificirao tek u travnju 1701. godine.¹

Ono što je karakteristično za 17. stoljeće i ratove vođene u njemu jest svestrana podrška i direktno učešće nemuslimanskog stanovništva na strani članica Svete Lige.² Ta podrška nije bila uvijek samo spontana; ona je bila najčešće detaljno planirana i provođena ustrajno od strane samih organizatora, u prvome redu mletačkih vlasti, kao i onih koji su je provodili na terenu, među običnim svijetom. Taj obični svijet samo je želio da živi normalnim životom na svome posjedu.³ Ali bilo je i slučajeva da su se oni koji su, na nagovor izvana, bili otišli, nakon dužega perioda vraćali natrag, očito ne dobivši ono čemu su se nadali.⁴ Upravo u ovome periodu mletački providur za Dalmaciju Đirolamo Kornaro u izvješću mletačkome Senatu navodi kako je svoj cilj u nekim hercegovačkim nahijama postigao dosta teško: *Međutim, pošto sam postigao glavni cilj da ih* (Ridane, Nikšiće, Drobnjake, Banjane i druge) *zakrvim s Turcima, i pošto sam ih primorao, što nije uobičajeno,*

¹ Ešref Kovačević, *Granice Bosanskog pašaluka prema Austriji i Mletačkoj Republici po odredbama Karlovačkog mira* (Sarajevo: Svjetlost, 1973).

² Svetu ligu su na poticaj pape Inocenta XI godine 1684. osnovala zemlje koje su graničile sa Osmanskim Carstvom: Sveto Rimsko Carstvo (u koje je bila uključena i Austrija), zatim Mletačka Republika i Poljsko-litavska unija. Kasnije im se pridružilo i Rusko Carstvo.

³ Zimmija Budiša je 1701. godine tražio i dobio teskeru, na osnovi fermana, da se može vratiti iz *darul-harba* gdje se zatekao, na svoju starinu u selu Kovačić, nahija Krka, u Osmanskoj Državi. Treba napomenuti da je u Osmanskoj Državi tada ostala samo trećina sela Kovačić. Turska, Istanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu Tahrir Defteri (dalje: BOA TTD) No. 861/7. Jedan primjerak istoga popisa nalazi se i u Turskoj – Ankara, Tapu ve Kadastro Arşivi (dalje TK) 2164 (2177.).

⁴ Veliki broj stanovnika nemuslimana – *zimmija* – zatekao se nakon razgraničenja ili je dobrovoljno prešao na neprijateljsku teritoriju, *darul-harb*. Oni su se, bez obzira na to što je većina njihovih istovjernih i dalje ostala u Osmanskome Carstvu, odlučili da se ne vraćaju na svoje ranije posjede. Posjednici zemlje, spahije i ostali, dali su napuštenu zemlju pod tapiju drugim osobama, koje su zemlju redovito obrađivali i plaćali im desetine i poreze. Međutim, relativnim smirivanjem situacije na terenu, a kako uz to nisu vjerojatno dobili ono što su željeli i što im je obećavano na drugoj strani, *neke zimmije raja iz okoline tvrđave Trebinje /koji su bili otišli/ su se pokajali i vrativši se počeli su praviti neprilike*. Bez obzira na to što je od njihovoga odlaska prošlo više od dva desetljeća, oni su *jednostavno uzeli zemlju koju su i prije držali, izjavivši da će je opet preuzeti*, a da se nisu obazirali na novo stanje. Nastao je problem, koji je riješen izdavanjem fetve i emr-i šerifa, sultanske zapovijesti, upućenih bosanskom valiji, veziru Osmanpaši, te kadijama Ljubinja i Bekije-i Nova, koji su ih trebali provesti u djelo. Šikajet defter br. 86/II, str 389 (paginacija u OIS), prijevod A. Polimca.

*da napadnu sopstvenog pašu, uvidio sam, sa najvećom mukom, da padaju stalne kiše i da godišnje doba ne pogoduje ratnim operacijama (...).*⁵

Pored hajduka i uskoka, kao i pripadnika vlašškoga korpusa, koje su Mlečani angažirali na frontu u Dalmaciji, posebnu okrutnost prema zemljoradničkom stanovništvu (i nemuslimanskome, a specijalno muslimanskome) pokazali su hajduci iz (stare) Crne Gore ili, kako ih defter zove, *Karadağ eşkiyası*. Na tome području posebno su se istaknuli hajduci pod vodstvom Bajе Pivljanina, koji su djelovali u drugoj polovici 17. stoljeća i koji su, osim ubijanja muslimana, uništili i njihovu cjelokupnu kulturnu baštinu na širokome području Hercegovine i današnje Crne Gore. Smjer ovih, u prvome redu pljačkaških pohoda, može se rekonstruirati u popisu stanovništva ovih predjela. U popisu iz 1701. godine pisar navodi da u dvadesetak sela nahija Zupci, Dvrsna, Riđan, Rudine, Korjenić, Grahovo i Gacko u sandžaku Hercegovina, nije moguće stanovati *već četrdeset godina* i *već pedeset godina* zbog crnogorskih razbojnika, kojima je to put za njihove pljačkaške pohode.⁶ Naravno, ta su sela prva i opljačkana do točke da stanovnici više nisu mogli opstati u njima. Ta se činjenica sigurno odnosi i na sela susjedna ovima, za koje je navedeno da su pusta i da u njima nema nijedne kuće *uzgor*. Takve je primjedbe (da u selu nema nijedne kuće *uzgor*) pisar stavljao i za mnogo drugih sela na širokome teritoriju ovih *bekijja*.⁷ Za očekivati je da tako nešto bude rezultat prohujalih ratnih sukoba, koji ostavljaju takve posljedice svugdje gdje se dogode. Međutim, u ovim spomenutim nahijama jasno je da je to proces koji je postao konačan; to je put kojim se pljačkaši kreću neprekidno. Kartografski prikaz samo bi potvrdio ono što se već zna i mnogo toga što se nije znalo. I događaji se vremenski točno poklapaju s počecima Kandijskog rata. Njihova analiza mogla bi ponekad iznova pokazati, ponekad i dodatno potvrditi sasvim jasno kada se počinju osjećati i utjecaji nekih drugih država i čimbenika.

Djelovanje ovih hajduka nije se završavalo unutar granica Osmanske Države. Oni su se na ovom pograničnom terenu kretali bez obaziranja na to čiji je on: (...) *područje zahvaćeno hajdučijom obuhvaćalo je dijelove mletačke, osmanske i dubrovačke države (...).*⁸

⁵ Pismo generalnog providura iz Herceg-Novog Senatu Republike Venecije od 05. prosinca 1687. godine, u: Crna Gora: Ferdinando, Ongania, prir., *Izveštaji mletačkih providura (1687-1735)*, prev. Dragan Mraović (Podgorica: CID, 1998)

⁶ BOA TTD No. 861. *Popis sela i zemlje sandžaka Krka, Klis i Hercegovina, oslobođenih od Mletačke Republike 1701. godine.*

⁷ Kako su mnogi lokaliteti doslovno bili podijeljeni između Mletaka i Osmanlija, onda je kod Osmanlija u popisu za takve situacije korišten naziv *bekiyye* – ostatak, preostatak. Čak i danas određena područja nose ovaj termin u nazivu: Imotska Bekijja, Ljubuška Bekijja.

⁸ Vesna Miović Perić, *Na razmeđu. Osmansko-dubrovačka granica (1667.-1806.)* (Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1997), 182. Autorica je navela brojne primjere djelovanja ove kategorije stanovnika.

U takvoj situaciji sveopćega rata, malenoga i lokalnog kao i velikoga, međudržavnog, očekivana je posljedica veliki broj zarobljenika na svim zaraćenim stranama. U spomenutom popisu iz 1701. godine, koji je osnova za ovaj rad, naveden je veliki broj zarobljenika, osmanskih podanika, koji su se zatekli zarobljeni uglavnom kod Mlečana.⁹ To su pripadnici različitih kategorija stanovništva, ali svima je zajedničko da su registrirani kao posjednici određenih dobara, koja su ostala na teritoriju Osmanske Države.

Među njima se nalaze i nositelji najviših funkcija, a na prvome mjestu je bivši sandžak-beg sandžaka Krka Mehmed-beg Cernić. On je u mletačko zarobljeništvo dospio 1688. godine prilikom pada Knina u mletačke ruke. Navodi se da je zajedno s njim zarobljen i njegov sin Mahmud-beg, dizdar kninske tvrđave.¹⁰ Međutim, smatramo da je ta tvrdnja upitna jer bi pisar svakako spomenuo taj podatak govoreći o sandžak-begu, pa makar i usputno.

Iz bilježaka, u kojima se Mehmed-beg Cernić navodi kao posjednik određenih dobara, a koja se nalaze na teritoriju ovoga istog sandžaka, može se shvatiti da je on neposredno prije popisa oslobođen iz mletačkoga zarobljeništva jer se još uvijek nalazi u Istanbulu, kamo je upućen nakon razmjene zarobljenika.¹¹ Ovo oslobađanje u stvari je rezultat mirovnoga sporazuma iz 1699. godine, u kojem se, u oba dijela – i u ugovoru s Austrijom i u ugovoru s Mletačkom Republikom, tretira i pitanje zarobljenika.¹² Puštanje zarobljenika na slobodu nije bilo bezuvjetno nego se u Ugovoru preporuča da se obavi *uz razuman i prikladan otkup*. Iz člana 12. ovoga Ugovora se vidi da su na strani Visoke porte bili *određeni posebni ljudi da bi iznalazili zarobljenike i trudili se da ih izbave*.¹³ Takvi su ljudi sigurno pozornost prvo poklanjali državnim dužnosnicima, ali ni tada nisu imali siguran uspjeh; a tek potom ostalim zarobljenima. Mehmed-aga, sinjski kapetan, i dalje je te 1701. godine zarobljenik na venecijanskim lađama. Međutim, očito se očekivalo njegovo oslobađanje jer je pisar donio sljedeću primjedbu uz ovaj zapis o njemu: *Dok se on ne pojavi, za nadglednika je postavljena osoba po imenu Kasim,*

⁹ Tea Mayhew je na osnovi mletačkih izvora proučavala trgovinu zarobljenim osmanskim podanicima u XVII stoljeću na Jadranu, a koja je bila posebno intenzivna u vrijeme Kandijskoga i Morejskoga rata: Tea Mayhew, "Ropstvo kao negacija slobode – primjeri iz povijesti ranog novog vijeka", priopćenje na znanstvenom skupu: *4. Kongres hrvatskih povjesničara - Sloboda*, Hrvatski nacionalni odbor za povijesne znanosti, Društvo za hrvatsku povijesnicu i Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, Hrvatska, 1.-5. 10. 2012. Vidjeti i: Tea Perinčić, "Prodaja roblja na Jadranu u 17. stoljeću", *Miscellanea Adriatica et Mediterranea* 1 (2013), br. 1: 109-120.

¹⁰ Ibrahim Filipović, *Filipovići. Bosanska muslimanska porodica, njen postanak i razvoj i uticaj u vremenu od 1574. do 1991. godine* (Sarajevo: 1991), 108-109.

¹¹ Prva bilješka u kojoj je Mehmed-beg spomenut glasi: *Bivši sandžak-beg Krke Mehmed-beg. Pošto su sad zarobljenici iz Osmanske države zamijenjeni sa Venecijom, spomenuti Mehmed-beg se nalazi u Istanbulu*. BOA TTD No. 861/4.

¹² Kovačević, *Granice Bosanskog pašaluka*, 72, 113.

¹³ *Isto*, 72.

na osnovu *bujuruldije Ali-paše i kadijinog raspisa*.¹⁴ Ako je Mehmed-aga zarobljen prilikom pada Sinja u mletačke ruke, a najvjerojatnije jest, onda je prošlo dosta vremena dok je postavljen netko drugi da ga privremeno zamijeni. Međutim, s obzirom na to da su sukobi vođeni cijelo ovo međuvrijeme te da se ništa sigurno nije moglo odrediti prije zaključenja mira, jasno je zašto Ali-paša, kliški mute-sarrif, godine 1701. godine postavlja zamjenu zarobljenom kapetanu tek tada. Zapravo, uzevši u obzir da više i ne postoji navedena kapetanija, postavljena osoba samo je nadglednik.

Iz jednoga pisma bosanskoga beglerbega Ahmeda¹⁵ iz 1712. godine saznajemo za slučaj zarobljenih rođaka nekih njegovih prijatelja.¹⁶ On navodi da se radi o Omeru Kozlici i njegovu bratu, koji su prije 25 godina zarobljeni u kninskoj tvrđavi i koji se još uvijek nalaze na mletačkim lađama. Beglerbeg, koji je u to vrijeme bio muhafiz Agriboza, spominje da je za njihovo oslobađanje intervenirao – još tada u vrijeme njihovoga zarobljavanja – kod samoga providura Močeniga i da je od njega dobio obećanje da će ti ljudi biti oslobođeni. Međutim, kada je otišao s toga položaja, *više niko nije bio raspoložen da ih pusti*. Sada je, dolaskom na dužnost bosanskoga beglerbega, ponovno potegnuo to pitanje kod mletačke strane, a uz pismo je poslao i darove.

Spomenuta dvojica zarobljenika nisu spomenuta u popisu iz 1701. godine iz jednostavnoga razloga što nisu imali posjede na popisanome području.

Nekoliko godina prije ovoga slučaja, Jusuf, ćehaja bosanskoga muhafiza, pokušao je preko providura ishoditi oslobađanje Ahmeda Nesimovića, sina Mustafinoga, podrijetlom iz livanjskoga sela Čelebića. Ahmed je zarobljen prilikom pada Kni-na te je sve ove zarobljeničke godine proveo na lađi kapetana Andrije Barbara.¹⁷

Neki Mehmed, koji očito nije bio u poziciji da piše direktno providuru, poslao je molbu bosanskome paši moleći ga da ishodi oslobađanje njegovoga rođaka Kasima, koji je zarobljenik već sedamnaest godina. Paša je arzuhal proslijedio providuru dodajući i svoju molbu da se zarobljenik pusti uz odgovarajući otkup.¹⁸ Dokument je iz 1705. godine.

Među zarobljenima navedenima u popisu iz 1701. godine još uvijek je i jedan spahija, Ahmed-aga Arslanagić, s posjedima na teritoriju Krčkoga sandžaka. S obzirom na to da je Ahmed-aga imao posjede, pa se čak za njegovu zemlju posebno

¹⁴ BOA TTD No. 861/17.

¹⁵ Radi se o Sari Ahmed-paši, Bošnjaku iz okolice Sarajeva. Bio je bosanski beglerbeg u dva navrata: 1697. i 1711-12. godine. Safvet-beg Bašagić, *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj Carevini* (Zagreb: Birotisak, 1994), 6. U dostupnoj literaturi nigdje se ne spominje ova njegova funkcija muhafiza "čuvara"/namjesnika Agriboza/Eubeje.

¹⁶ Turski dokumenti Historijskoga arhiva u Zadru, Filza 104, pozicija 27/1; preveo i regista napravio mr. Ešref Kovačević, u rukopisu, signatura u Orijentalnome institutu u Sarajevu: inv. br. 94.

¹⁷ *Isto*, filza 133, poz. 44.

¹⁸ *Isto*, filza 133, poz. 43.

navodi da je plodna te da je imao nasljednika posjeda, kćer u tvrđavi Livno,¹⁹ nije jasno kako se nije mogao osloboditi već ranije uz otkupninu. Obitelj je mogla imati odlučujuću ulogu u skupljanju otkupnine ako nije bilo nekoga jačeg razloga da se osoba zadrži zarobljenom.²⁰

Viši vojni zapovjednik Mustafa-beg Babaahmetović prošao je još gore jer je kao zarobljenik bio *na venecijanskim lađama*.²¹ Istina, uz njegov posjed u selu Čaporice kod Trilja nije naveden nasljednik, što znači da ih on nije ni imao. Zabilježeni su neki njegovi rođaci, također posjednici u ovome kraju. Osim toga, samo je trećina nekadašnjega teritorija ovoga sela ostala u okviru Osmanske Države, što znači da je možda i posjed navedenoga bio ugrožen.

Spomenuti Mustafa-beg nije bio jedini zarobljenik na venecijanskim lađama. Veći broj osoba, posjednika određenih dobara, ponajviše iz sandžaka Krka, bili su zarobljeni i stavljeni da budu veslači na mletačkim galijama. Mlečanima su veslači bili prijeko potrebni jer su način života na galijama i borbe u kojima su one sudjelovale, odnosile ogroman broj života. U posebno teškome položaju bili su galioti zarobljenici, pogotovo ljudi s kopna, koji nisu imali iskustva ni izdržljivost za more. Međutim, korišteni su dok su god mogli veslati, a odmah zatim zamijenjeni su novim zarobljenicima. U drugačijemu položaju bili su slobodni veslači, koji su primali plaću za taj posao a u slučaju potrebe, imali čak i status vojnika. Međutim, čak i takvi veslači, koji bi se nakon dugogodišnje službe željeli vratiti kući, često nisu mogli dobiti od mletačkih vlasti dozvolu za povratak. Ako bi ipak pokušali pobjeći, ponovno bi završili na galijama, ali sada u okovima.²² Pa i neplaćeni dug bio je razlogom da dužnici zapadnu u status veslača zarobljenika.²³

Izvjestan broj osoba u ovome popisu zabilježene su samo kao zarobljenici. Kako je za neke od njih navedeno da se nalaze u Apuliji,²⁴ to znači da ni oni, a ni ostali koji su navedeni uz tu formulaciju, nisu bili galioti. Među njima je i jedina žena zarobljenica, evidentirana u ovome popisu: Kadira, kći Memije Veličanoglua, koji je u međuvremenu umro, tako da je njegov posjed bez nasljednika.²⁵ Bez

¹⁹ BOA TTD No. 861/7. Ahmed-agini posjedi nalazili su se u selima sjeverno od Knina.

²⁰ Kada su 1652. godine, tijekom Kandijskoga rata, Morlaci zarobili kliškoga alajbega Jusuf-bega Filipovića, tražili su ogroman otkup, za koji su čak i Mlečani rekli da prelazi svaku vjerojatnost. Međutim, kako su Mlečani smatrali da je on previše opasan za njih, oduzeli su ga iz ruku Morlaka i zatočili u tamnici u Veroni s namjerom da to bude doživotno. Kako je u međuvremenu, u pomorskoj Bitki na Dardanelima, zarobljen važan časnik iz mletačke plemićke obitelji Morossini, izvršena je razmjena ta dva zarobljenika te je Jusuf-beg oslobođen. Odlučujuću ulogu da se razmjena toga časnika za Jusuf-bega zaista i realizira, imala je upravo Filipovićeve obitelj. Filipović, *Filipovići*, 77-90.

²¹ BOA TTDNo. 861/35.

²² Marija Kocić, "Britansko-mletački odnosi pred Drugi Morejski rat: Diplomacija u službi trgovine", *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu XXXIX* (2014), br. 1: 62.

²³ *Isto*, 65.

²⁴ BOA TTD No. 861/7, 9.

²⁵ *Isto*, 6.

nasljednika je evidentiran i veliki broj posjeda čiji se vlasnici bilježe kao umrli, posebno u nahiji Strmica.²⁶ To čak upućuje i na mogućnost, s obzirom na tako veliki broj, da su eventualni nasljednici ubijeni u ratu ili umrli kao zarobljenici, a u tim slučajevima svakako nisu više registrirani u popisu. Nije poznato što su takvi zarobljenici radili u tome statusu u Apuliji. Moguće je da su korišteni kao radna snaga na različitim poslovima. Ipak, u ovo su vrijeme zarobljenici držani najčešće zbog otkupa.

Još je jedan visoki osmanski dužnosnik, osim krčkoga sandžak-bega, pao kao zarobljenik u mletačke ruke. Samo je njegova sudbina bila kudikamo teža od sudbine njegovog imenjaka. Riječ je o Mehmed-paši Atlagiću, bosanskome valiji u periodu 1686. – 1687. godine, o čijoj karijeri i kraju života postoje međusobno oprečne priče.

Mehmed-beg, po jednim sin Derviš-paše,²⁷ a po drugima sin Mustafin, sredinom 17. stoljeća bio je kliški sandžak-beg, a zatim je bio kninski kapetan u dužem periodu do 1662. godine. Knin je na samome početku Kandijskog rata pao u ruke Mlečana (1648.), ali su ga Sijavuš-paša i njegov nasljednik Fazli-paša, bosanski namjesnici u tome periodu, vratili u osmanske ruke 1652. godine. S obzirom na to da je Knin, kao strateški vrlo važna utvrda za obje zaraćene strane, i dalje bio poprište sukoba, jasno je da je njegov kapetan morao biti sposoban ratnik i organizator. Mehmed-beg je uspio sačuvati Knin, koji je potpisivanjem mirovnoga ugovora 1671. pripao Osmanlijama.²⁸ Mehmed-beg je nakon odlaska s pozicije kninskoga kapetana vršio i neke druge funkcije, a među njima je bila i funkcija muhafiza Stolnoga Biograda u Ugarskoj, te je za bosanskoga begler-bega postavljen 1686. godine.²⁹ Na tome je položaju 1687. godine poveo akciju za oslobađanje Sinja, koji su Mlečani bili zauzeli prethodne godine, ali taj pokušaj nije imao uspjeha. S obzirom na činjenicu da je kao kninski kapetan na tome području proveo dosta vremena i dobro poznao prilike, bilo je logično njegovo postavljanje za kninskoga muhafiza. Situacija više nije bila nimalo povoljna za Osmanlije u ovome novom, Bečkom ratu. Pritisnuti sa svih strana, pokušavali su se oduprijeti reorganizacijom i prilagodbom na trenutno stanje, što je, s obzirom na širinu fronta i sklapanje saveza kod osmanskih protivnika, bio uzaludan posao. U toku Morejskoga rata Mlečani su krenuli u široku ofanzivu i na dalmatinskoj fronti te su 1688. godine, uz pomoć lokalnih hajdučkih četa, osvojili i Knin. Knin je zapravo bio opsjedan od 28. kolovoza do 11. rujna te godine kada se posada predala Mlečanima.³⁰ U literaturi postoji tvrdnja da je za predaju tvrđave bio kriv njezin

²⁶ *Isto.*

²⁷ Bašagić, *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci*, 44.

²⁸ Vjekoslav Klaić, "Knin za turskog vladanja", *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 15 (siječanj 1928), br. 1: 261.

²⁹ *Isto.*

³⁰ Činjenica je da je Knin pod osmansku vlast dospio također predajom posade 1522. godine. Tadašnji

zapovjednik, Mehmed-paša Atlagić te se ta tvrdnja samo prenosi dalje.³¹ Safvet-beg Bašagić navodi da je Mehmed-paša Atlagić tvrđavu predao u znak osvete prema Sijavuš-paši, koji ga je navodno smijenio s položaja bosanskoga valije i poslao u Knin. Međutim, ta tvrdnja potpuno je upitna, upravo zbog poznatoga Mehmed-pašinog držanja u prethodnim slučajevima. Naime, poznat je izuzetno hrabar, ali neuspješan angažman Mehmed-paše Atlagića kod pokušaja vraćanja Sinja u osmanske ruke 1687. godine. Osim toga, Vjekoslav Klaić, govoreći o ovoj me periodu na osnovi suvremenih mletačkih dokumenata, navodi tvrdnju potpuno oprečnu Bašagićevoj: *Kako je grad bio (osim tvrđave) opasan sa dva šanca, a u njem dosta oružja i zaire, odlučio je Atlagić braniti grad do posljednje kapi krvi, zaprijetivši svakom, koji bi mislio na predaju, da će ga sasjeći na sitne komade.*³²

Uzevši u obzir činjenicu da je Bašagić svoj podatak donio na osnovi dvorskih povjesničara (Rašid), koji su svoje podatke donosili iz treće ruke, a ne direktno s terena, onda je on vrlo nesiguran. Osim toga, Abaza Sijavuš-paša ubijen je početkom te 1688. godine u pobuni janjičara tako da nije ni bio živ kada je Knin izgubljen. Uz činjenicu da su se i Atlagićevi posjedi najviše nalazili na dalmatinskoj, odnosno ličkom području,³³ jasno je da je Mehmed-paša, uz vojničku čast i obaveze prema sultanu, imao i još jedan jak razlog da se angažira na odbrani, a ne na namjernoj predaji ove važne utvrde. I sama činjenica da je Mehmed-paša nakon predaje grada odveden, zajedno s jednim sinom, u tamnicu u Breši,³⁴ gdje će kasnije i umrijeti, pokazatelj je da predaja nije bila dogovorena. Ono što se postavlja kao pitanje jeste činjenica da oni nisu bili otkupljeni, što je bilo uobičajeno u to vrijeme. Tome je jedan od razloga mogao biti financijske prirode, jer su Atlagići izgubili svoje velike posjede, koji su zapali mletačkoj strani. Međutim, kako je god oslobođen Krčki sandžak-beg, gore spomenuti Mehmed-beg Cernić, koji se također nalazio u opsjednutome Kninu, isto je tako moglo biti i sa zarobljenim Atlagićima. Ipak, najvjerojatniji povod tome jeste razlog koji navodi I. Filipović da je zaključeno da *Mehmed-pašu treba držati što dalje od mletačko-turske granice.*³⁵ On navodi da su *mnoge age i uglednici, koji su neposredno uznemiravali granicu, stavljeni u lance.*³⁶ Taj je razlog mogao navesti Mlečane da ni uz otkup ne

zapovjednik tvrđavske posade i uopće odbrane grada bio je velikaš Mihajlo Vojković, također optužen za izdaju. Klaić, *Povijest Hrvata* II/3 (Zagreb: Matica Hrvatska, 1904), 234.

³¹ Bašagić, *Znameniti Hrvati*, 44.

³² Klaić, "Knin za turskog vladanja", 261-262.

³³ U popisu iz 1701. godine u Atlagićevu vlasništvu zabilježeno je dvanaest mlinova na rijeci Krki, u blizini kule Topolje. BOA TTD No. 861/8. Danas postoji selo Kula Atlagića, općina Benkovac.

³⁴ U nekim radovima navodi se da je Mehmed-paša umro u zatvoru u Prištini. Smatramo da se radi o krivo pročitanoj ligaturi *Brescia*, pisanoj arapskim pismom, pa se takvo čitanje nekritički preuzimalo dalje. Nije bilo nikakvoga razloga, a ni mogućnosti da jedan paša bude zatvoren u Prištini, koja nije ni pripadala Mlečanima, dok je, naprotiv, Breša bila poznata tamnica u kojoj su skončali i drugi osmanski velikaši (na primjer Halil-beg Memibegović).

³⁵ Filipović, *Filipovići*, 109.

³⁶ Isto.

dopuste oslobađanje određenih osoba. Na taj zaključak navodi i podatak da su se Mlečani još u siječnju 1687. godine na prijedlog dalmatinskoga providura Kornara, pripremali na to da otruju *bosanskog pašu Mehmeda Atlagića*.³⁷

Činjenica da su Mlečani oslobodili Mehmed-pašina bratića Ali-pašu,³⁸ koji je 1700. godine postavljen za bosanskoga valiju, pokazuje da su oni ciljano ostavili u zatvoru Mehmed-pašu i njegova sina. Ali-paša je bio među zarobljenima nakon pada Knina, ali je očito oslobođen prije nego što je Mehmed-paša umro i prije oslobađanja njegova sina.

Dalja sudbina Mehmed-pašina poznata nam je sada na osnovi nekoliko dokumenata iz sidžila i šikajet-deftera. Ovi dokumenti pokazuju da kako god Mehmed-paša nije umro u Prištini, zapravo nije umro ni odmah nakon zarobljavanja. U Šikajet-defteru (Knjizi žalbi) s početka 18. stoljeća navodi se žalba sina Mehmed-pašina, koji se također zove Mehmed, i koji je, prema dokumentu, isto stekao titulu paše. Mehmed-paša mlađi piše 1709. godine Porti navodeći da je bio u zarobljeništvu s ocem, da je otac umro, a da je on i nakon njegove smrti ostao u zatvoru još tri godine. On se sada žali na činjenicu da (...) *kada je izašao iz zatvora i došao u svoj kraj*,³⁹ *nije našao ništa od ostavine svoga oca, iako je ona bila uredno zapisana u kassam-defteru*.⁴⁰ Tu su ostavinu, za *podmirenje svojih tražbina koje potječu unazad dvadeset pet godina*, uzeli neki stanovnici kadiluka, *iako se protekom petnaest godina ne može više podnijeti zahtjev*.⁴¹ Pitanje je kakva su potraživanja prema paši imali ti stanovnici jer je Mehmed-paša u to pretpostavljeno vrijeme nastanka potraživanja već bio na visokome položaju, koji mu je omogućavao da ih riješi, bilo koje prirode da su ona bila.

U nekoliko dokumenata navode se još neki postupci Mehmed-paše Atlagića dok je bio bosanski sandžak-beg, a koje su na neki način dovele i njegovog sina u taj položaj.

Godine 1694. u zbirci dokumenata pod nazivom *Sidžil Sarajeva*⁴² upisan je dokument o jednome posjedu u kadiluku Akhisar, nahija Uskopje, koji je bila

³⁷ Alija Nametak, "Atlagići u povijesti i narodnoj tradiciji", *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* 42 (1964): 187.

³⁸ Filipović, *Filipovići*, 108. Filipović donosi dokaze da je Ali-paša bratić Mehmed-pašin, a ne njegov sin. Tvrdnja da je on njegov sin raširena je u literaturi (Bašagić i drugi).

³⁹ Atlagići su prvobitno bili vezani za Livno, koje je bilo stvarni centar Kliškoga sandžaka.

⁴⁰ Kassam-defter je sudski protokol u kojemu su bile upisivane ostavštine umrlih vojnih časnika.

⁴¹ Šikajet-defter br. 86/II, 161.

⁴² Sidžil Sarajeva je zbirka dokumenata, ponajviše predstavljeni upućenih Porti, koju je u periodu između 1672. i 1719. godine sakupio Abdullah Drnišlija, profesor i kadija, koji je sudjelovao i u radu komisije za razgraničenje između Osmanske Države i njezinih susjeda nakon sklapanja Mira u Sremskim Karlovcima 1699. godine. To nije klasični sidžil, sudski registar koji se odnosi na samo Sarajevo, nego su tu mjesto našli i brojni dokumenti koji se tiču i drugih krajeva, a koje je Drnišlija izabrao kao ogledne primjerke. Sarajevo, Orijentalni institut, Sidžil Sarajeva inv. broj 95, prijevod A. Polimca u rukopisu.

naslijedila Kamer,⁴³ punoljetna kći umrlog Alijage Šatira⁴⁴ i na koji je dobila tapiju od vlasnika zemlje. Međutim, (...) *Atlibegović Muhammed-paša*,⁴⁵ kao valija Bosne, (...) oduzeo joj je taj posjed podigavši sudski proces i tvrdeći da mu je njezin otac ostao dužan više nego što taj posjed vrijedi.⁴⁶ Kako je neposredno iza toga paša pao u ropstvo, proces se nije mogao okončati, ali je čifluk u međuvremenu silom prisvojio Zulfikar, bratić spomenutoga paše.⁴⁷

Međutim, oštećena obitelj, vjerojatno ohrabrena pašinim ropstvom, nije odustajala od postizanja pravde. *Ponizna starica Ummihana, supruga Alije Šatira i majka spomenute Kamer*, uputila se 1696. godine čak u sultanov logor u Smederevu, gdje je osobno predala žalbu u vezi s ovim slučajem.⁴⁸ Ono što je ovdje za nas važno jest činjenica da oštećena navodi da je Mehmed-paša još uvijek u zarobljeništvu, pa kako vrijeme prolazi u iščekivanju da se on oslobodi, oštećeni se boje da će proći više od deset godina, što znači da će isteći rok u kojemu postoji zakonska mogućnost za podizanje tužbe. Ovaj dokument pokazuje da je Mehmed-paša bio živ 1696. godine, što bi bila osma godina njegova zarobljenništva. I neki drugi dokumenti pokazuju da je on u Breši bio više od deset godina.⁴⁹

Na osnovi ovih podataka mislimo da je Mehmed-paša umro vjerojatno iza 1700. godine, a kako je njegov sin u tamnici ostao još tri godine nakon njegove smrti, onda je moguće da žalbu zbog imovinskog stanja podnosi 1709. godine. Njemu je sigurno bilo potrebno i određeno vrijeme da utvrdi stanje na ranijim obiteljskim posjedima, koje apsolutno nije ispalo dobro po njega. Zasad nismo u prilici reći kako je žalba okončana, ali sama činjenica da je podnesena i da je stavljena u po-

⁴³ Ime je u prijvodu bilo pročitano kao Kumru, ali ligatura odgovara jedino obliku Kamer, što je u to doba bilo popularno žensko ime.

⁴⁴ *Šatir* je pripadnik janjičarskog korpusa, osoba zadužena da se kreće pješice pored padišaha na konju prilikom proslava, parada i povorki uopće. Imao je i dužnost da prenosi sultanove zapovijedi i poruke prinčevima i dužnosnicima na dvoru. Prema ovome dokumentu čini se da su takvoga službenika imali i visoki dužnosnici u provincijama ili je spomenuti Alijaga mogao biti isluženi dvorski *šatir*, koji se po isteku službe vratio u svoj kraj.

⁴⁵ Obitelj Atlagić istovremeno je nazivana i Atlibegović, s time što je prevladao kraći oblik prezimena. Prezime je nastalo od njihovoga pretka Atlu-age, ali kada su neki od pripadnika obitelji dostigli visok stupanj (čin) u vojsci i time dobili pravo na titulu bega, onda je to primijenjeno i na obiteljsko ime. Što se tiče imena, imena Muhamed i Mehmed mogu se zamijeniti, s obzirom na to da je ligatura ista. Razlikuju se jedino u slučajevima kada pisar stavi znak za udvojeni glas *m* (drugi po redu). U ranijemu periodu smatralo se da je ime Muhammed rezervirano za poslanika islama te se iz poštovanja djeci nije davalo u tom obliku nego u obliku Mehmed.

⁴⁶ Sidžil Sarajeva, str. 57. U dokumentu se jasno navodi da se to dogodilo godine 1098. (1686. – 1687.) kada je Mehmed-paša bio bosanski valija.

⁴⁷ Spomenuti se kao Zulfikar-beg Atli-beg-zade spominje i 1712. godine u prepisci bosanskoga namjesnika Ahmed-paše i to u slučaju duga, koji je energično negirao na bosanskome divanu kamo je bio pozvan da se izjasni. Turski dokumenti Historijskoga arhiva u Zadru, Filza 104, pozicija 25/1.

⁴⁸ Sidžil Sarajeva, 212.

⁴⁹ Filipović, *Filipovići*, 109. Autor navodi da je Mehmed-paša u tamnici ostao do travnja 1699. godine, a svoje tvrdnje temelji na izvješćima G. Grimanijskoga, komesara za razgraničenje za Dalmaciju i Albaniju, koje je koristio u svome radu.

stupak pokazuje da Mehmed-paša nije bio u nemilosti osmanskih vlasti pa tako nije ni njegova obitelj. To znači da on nikako nije smatran izdajnikom s obzirom na to da mu posjedi nisu oduzeti, a njegovome potomku bilo je omogućeno da se upusti u borbu za vraćanje tih posjeda u svoje ruke. Međutim, ako su ti posjedi ili neki njihov dio bili predmet sudskoga spora, taj se spor nije poništavao nego je vođen do sudskoga okončanja slučaja. Pa čak i u situaciji da se slučaj izgubi, parničari nisu gubili svoje funkcije: u dokumentima Zadarskog arhiva godine 1711. spominje se Mehmed-beg Atli-beg-zade kao kapetan tvrđave Livno,⁵⁰ što znači da su Atlagići i dalje uključeni u institucije sustava.

Pa i podatak da je Mehmed-pašin bratić Ali-paša Atlagić postavljen 1700. godine za bosanskoga namjesnika, navodi na isti zaključak.⁵¹ Spomenuti Ali-paša također je bio među zarobljenima nakon pada Knina. Međutim, vidjeli smo da je on oslobođen prije nego što je Mehmed-paša umro i prije oslobađanja Mehmed-pašina sina.

Članovi ove obitelji susreću se na različitim položajima, ali više ne na onim najvišim u osmanskoj hijerarhiji sve do kraja te vlasti u našim krajevima. Zbog toga, kao i zbog svoga bogatstva, postali su tema narodnih predaja i pjesma. Prezime Atlagić raširilo se kod sve tri konfesije u ovim krajevima.⁵²

⁵⁰ Turski dokumenti Historijskog arhiva u Zadru, kutija D. M. Filza 104.

⁵¹ Filipović, *Filipovići*, 108. Filipović donosi dokaze da je Ali-paša Mehmed-pašin bratić, a ne njegov sin. Tvrdnje da je on njegov sin raširene su u literaturi. Vidjeti: Bašagić i drugi.

⁵² O tome vidjeti više gore spomenuti rad: Nametak, "Atlagići u povijesti i narodnoj tradiciji."

Izvori

Turska – Istanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu Tahrir Defteri No. 861.

Bosna i Hercegovina – Orijentalni institut, Sarajevo – Šikajet defter br. 86/II. Preveo Abdulah Polimac, rukopis.

Bosna i Hercegovina – Orijentalni institut, Sarajevo – Turski dokumenti Histo-rijskog arhiva u Zadru, inv. br. 94. Preveo i regista napravio mr. Ešref Kovačević, rukopis.

Bosna i Hercegovina – Orijentalni institut, Sarajevo – Sidžil Sarajeva, inv. broj 95. Preveo A. Polimac, rukopis.

Objavljeni izvori i literatura

Bašagić, Safvet-beg. *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj Carevini*. Zagreb: Birotisak, 1994.

Filipović, Ibrahim. *Filipovići. Bosanska muslimanska porodica, njen postanak i razvoj i uticaj u vremenu od 1574. do 1991. godine*. Sarajevo: 1991.

Klaić, Vjekoslav. “Knin za turskog vladanja”. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 15 (siječanj 1928), br. 1: 257-262.

Klaić, Vjekoslav. *Povijest Hrvata* II/3. Zagreb: Matica Hrvatska, 1904.

Kocić, Marija. “Britansko-mletački odnosi pred Drugi Morejski rat: Diplomacija u službi trgovine”. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu XXXIX* (2014), br. 1: 59-68.

Kovačević, Ešref. *Granice Bosanskog pašaluka prema Austriji i Mletačkoj Republici po odredbama Karlovačkog mira*, Sarajevo: Svjetlost, 1973.

Mayhew, Tea. “Ropstvo kao negacija slobode – primjeri iz povijesti ranog novog vijeka”. Priopćenje na znanstvenom skupu: *4. Kongres hrvatskih povjesničara - Sloboda*, Hrvatski nacionalni odbor za povijesne znanosti, Društvo za hrvatsku povjesnicu i Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1.- 5. 10. 2012.

Miović Perić, Vesna. *Na razmeđu. Osmansko-dubrovačka granica (1667.-1806.)*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1997.

Nametak, Alija. “Atlagići u povijesti i narodnoj tradiciji”. *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* 42 (1964): 183-198.

Ongania, Ferdinando, prir. *Izvjestaji mletačkih providura (1687-1735)*, preveo Dragan Mraović. Podgorica: CID, 1998.

Perinčić, Tea. “Prodaja roblja na Jadranu u 17. stoljeću”. *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea* 1 (2013), br. 1: 109-120.

Hero or Traitor: The Fate of Mehmed-pasha Atlagić, the Last Ottoman Defender of Knin and a Venetian Captive

Fazileta Hafizović
Oriental Institute in Sarajevo
University of Sarajevo
Zmaja od Bosne 8 B
71000 Sarajevo
Bosnia and Hercegowina
E-mail: faziletahafizovic@gmail.com

Summary

In the turbulent late 17th century, when the Ottoman state started to decline and lost a considerable part of its European possessions, the period of great wars ended with a peace treaty between the Ottoman Empire, Austria, and the Venetian Republic, signed in 1699 at Sremski Karlovci. The agreement was followed by the settling of borders and a result of this land division in the western and southwestern areas of the Bosnian eyalet was an Ottoman list (1701) of all territories occupied by the Venetians that were to be returned to the Ottomans according to the said treaty. The list contains exceptionally valuable data, including notes on numerous Ottoman captives who mostly ended as rowers on the Venetian galleys. One of the most distinguished Ottoman officials at the time, Mehmed-pasha Atlagić, was the most important Venetian captive, which he remained until his death. There are several theories on his fate, mostly incorrect, and the data analysed here shed a new light on the topic.

Keywords: Ottoman Empire, Morean War, Ottoman list from 1701, shikayet-defter, captives as Venetian galley rowers, Mehmed-pasha Atlagić